

DRUŠTVENA ODRŽIVOST, OTOCI I TURIZAM - IZ PERSPEKTIVE LOKALNE ZAJEDNICE

Renata Tomljenović, Zrinka Marušić, Zoran Klarić

Renata Tomljenović

Institut za turizam
Vrhovec 5, 10000 Zagreb
renata.tomljenovic@iztztg.hr

Zrinka Marušić

Institut za turizam
Vrhovec 5, 10000 Zagreb
zrinka.marusic@iztztg.hr

Zoran Klarić

Institut za turizam
Vrhovec 5, 10000 Zagreb
zoran.klaric@iztztg.hr
<https://www.doi.org/10.17234/9789533791968.11>

Uvod

Turizam je danas jedna od glavnih ekonomskih aktivnosti globalno. Prije nego što je pandemija zahvatila svijet, turizam je bio odgovoran za jedno od četiri nova radna mjesta, što je iznosilo 10,3% ukupnog broja radnih mjesta (333 milijuna) i 10,3% globalnog bruto domaćeg proizvoda (BDP). Kao što se pretpostavljalo, oporavak turističke aktivnosti je brz. Projekcije ukazuju na desetljeće snažnog rasta. Očekuje se da će BDP turizma u prosjeku rasti po stopi od 5,8% godišnje između 2022. i 2032. godine, nadmašujući rast ukupne ekonomije (2,7% godišnje) (WTTC, 2022). Hrvatska je dio tog globalnog fenomena. Na razini NUTS-2 regija, Jadranska Hrvatska spada među turistički najrazvijenije europske regije - u pandemijskoj 2020. godini imala je najveći broj noćenja u turističkim smještajnim objektima (39,1 milijun), a isto tako zabilježila je najveći broj međunarodnih noćenja (34,4 milijuna) (Eurostat,

2022). Nedvojbeno, otoci imaju važnu ulogu u tom procesu. Na njima se odvija petina turističkog prometa Jadranske Hrvatske (Državni zavod za statistiku RH, 2023). Suočeni s kontinuiranim rastom turističke aktivnosti, koja je već u pred-pandemijskom razdoblju u mnogim destinacijama diljem svijeta prešla granice tolerancije lokalnih stanovnika (npr. Barcelona, Venecija, Amsterdam), a u regijama Jadranske Hrvatske dovela do propitivanja granica tog rasta, pitanje održivosti turističkog razvoja postalo je manje retoričko, a više od suštinske važnosti za budućnost turizma na Jadranskoj obali i otocima. Naime, s tako velikom udjelom i značajem turizma, održivi razvoj otoka, za stanovnike i prirodno okruženje, ovisi o održivom turizmu (Streimikiene, Svagzdiene, Jasinskaskas i Simanavicius, 2021).

Percepcije stanovnika o turizmu imaju ključnu ulogu u održivom razvoju (Sharpley, 2014). Štoviše, Nunkoo, Seetana, i Agrawal (2019), argumentirano tvrde da su pozitivni stavovi stanovnika prema turizmu ključni za njegov održivi razvoj. Od 1980-tih, kada su objavljeni rezultati prvih istraživanja o stavovima stanovnika prema turizmu do danas, provedena su i objavljena brojna teorijski utemeljena istraživanja (Deery, Jago i Fredline, 2012; Hadinejad, Moyle, Scott, Kralj i Nunko, 2019). Ipak, unatoč masi istraživanja o utjecaju turizma na stanovnike, relativno je malo pažnje posvećeno stanovnicima manjih otočnih destinacija gotovo u potpunosti ekonomski ovisnih o turizmu (Croes, 2016; Volo, 2016). Upravo je cilj ovog rada otvoriti znanstveni dijalog o društvenim aspektima održivosti otočnog turizma i s njim povezanim održivim razvojem na temelju istraživanja o stavovima lokalnog stanovništva prema razvoju turizma.

Društvena održivost u turizmu

Koncept održivog turizma pojavio se početkom 1980-tih u okviru šire rasprave o održivom razvoju. No trebalo je gotovo trideset godina da se s proklamacije važnosti održivog razvoja pređe na akciju, kao i da se rani koncept opće održivosti fokusiran na zaštitu prirode/okoliša proširi na društvenu i ekonomsku dimenziju. Prvotno je postignuto definiranjem 17 ciljeva održivog razvoja Agende 2030 Ujedinjenih naroda. Ona prepoznaje ključnu važnost turizma za održivi razvoj; izravno se spominje u tri cilja (4., 8. i 12.), a dotiče se i svih ostalih ciljeva. Europska unija snažno se obvezala prema ciljevima održivog razvoja i integrirala je 17 ciljeva Agende 2030 u svoj glavni politički dokument - Europski zeleni plan - novu strategiju rasta usmjerenu na postizanje klimatske neutralnosti do 2050. godine, koju prate sektorske strategije, zakonodavstvo i financiranje. Osim što se smjestio unutar šireg konteksta održivog razvoja u Agendi 2030 i

sličnim dokumentima prije nje, održivi turizam ima vlastiti put razvoja. Pojavio se 1980-ih, ali je češće korišten izraz od 1990-ih. Svjetska turistička organizacija prihvatila je i zagovara koncept održivog turizma, a 2017. godina proglašena je Međunarodnom godinom održivog turizma za razvoj te aktivno promiče ulogu turizma u ciljevima održivog razvoja Agende 2030. Međutim, konceptualizacija društvene održivosti i njezina integracija s okolišnom i ekonomskom dimenzijom još je uvijek problematična u korpusu znanstvene literature na temu održivosti (Borstrom, 2012; Leal Filho i sur., 2022).

Nasuprot tretmanu društvene dimenzije u konceptu opće održivosti, društvena održivost u turizmu izuzetno je dobro zastupljena (Leposa, 2020). Utjecaj turizma predmet je istraživanja u turizmu od početka 1960-tih godina. Inicijalno usmjeren na ekonomske koristi, od ranih 1980-tih pažnja se usmjerila na utjecaje turizma na lokalne stanovnike, njihovu kvalitetu života i razinu blagostanja (Postma i Schmuecker, 2017; Jafari, 1990).

Utjecaji turizma mogu se podijeliti u nekoliko dimenzija (Tablica 1), od ekonomskih, preko socio-kulturnih do sigurnosnih. Ekonomski utjecaji uključuju stvaranje novih mogućnosti zapošljavanja i poslovnih prilika za lokalno stanovništvo, ali isto tako mogu dovesti do povećanja troškova života i cijena nekretnina. Na socio-kulturnoj razini, turizam može očuvati ili promijeniti tradicionalni način života i identitet, ali i potaknuti kulturnu razmjenu između različitih kultura. Društveni utjecaji turizma uključuju interakciju s turistima, međusobno razumijevanje i povjerenje među ljudima, ali također mogu rezultirati demografskim promjenama u destinaciji. Dostupnost prometnica i trgovina te gužve i pretrpanost odražavaju utjecaj na dostupnost u destinaciji. Sigurnost je važan aspekt, pa turizam može utjecati na prisutnost hitnih službi i zdravstvenu skrb, kao i čuvare reda. S druge strane, kriminal može biti negativan aspekt turizma, s izazovima kao što su nasilje, krađe, organizirani kriminal i druge ilegalne aktivnosti. Slobodno vrijeme može biti obogaćeno mogućnostima za sport, rekreaciju i zabavne sadržaje koje turizam pruža. Okolišne posljedice turizma uključuju zagađenje, gužve, vizualno zagađenje, smeće, buku i gustoću stanovanja, što može imati utjecaj na okoliš i kvalitetu života u destinaciji.

Tablica 1. Dimenzije i utjecaji turizma

Dimenzije	Utjecaji
Ekonomski	Mogućnosti zapošljavanja Troškovi života/ životni standard Cijene nekretnina Mogućnosti zarade / poslovne mogućnosti Participacija u planiranju razvoja
Socio-kulturni	Tradicionalni način života Običaji Sustav vrijednosti Zadovoljstvo s društvenim životom Ponos uslijed turističke atraktivnosti Kulturni identitet Kulturna razmjena / kapital uslijed upoznavanja drugih kultura
Društveni	Interakcija s prijateljima / rođacima Dobrosusjedski odnosi Kontakt s turistima Povjerenje u ljude Razumijevanje / toleriranje različitosti Pristojnost i dobrodošlica strancima Demografske promjene
Dostupnost	Prometnice Trgovine Gužve / pretrpanost
Sigurnost	Hitne službe Zdravstvena skrb Čuvari reda
Kriminal	Nasilništvo Krađe i provale Organizirani kriminal Droge Alkoholizam Kockanje Prostitucija Vandalizam
Slobodno vrijeme	Mogućnost za sport i rekreaciju Zabavni sadržaji
Okoliš	Zagađenje Gužve Vizualno zagađenje Smeće Buka Gustoća stanovanja

Izvor: prilagođeno iz Tomljenovic i Faulkner, 2020.

Konceptualne temelje istraživanja utjecaja turizma na lokalno stanovništvo postavili su Butler (1980) koji je u životnom ciklusu destinacije uključio ulogu i reakcije lokalnih stanovnika na porast turističkog prometa, Dogan (1989) koji je identificirao strategije prilagodbe stanovnika na promjene koje donosi turistički razvoj i Doxey (1975) koji je definirao indeks iritacije u rasponu od euforije, preko apatije i iritacije do antagonizma. Konačno, značajni doprinos dao je Ap (1992) primjenjujući teoriju socijalne razmjene (eng. *social exchange theory*), koju su nadogradili Faulkner i Tideswell (1997) uključujući pojam tzv. altruističkog viška, čime su objasnili raširenu pojavu da, unatoč percipiranim negativnim utjecajima turizma, stanovnici, bez obzira imaju li neposredne koristi od turizma, turizam i njegov daljnji razvoj u načelu podržavaju shvaćajući njegovu važnost za ekonomiju svoje zajednice. Već krajem 1990-tih pojavile su se sinteze istraživanja socio-kulturnog utjecaja turizma. Faulkner i Tideswell (1997) razvili su model reakcije stanovnika na turizam kroz eksternu (karakteristike destinacije i stupanj turističkog razvoja) i internu (karakteristike stanovnika koje uključuju ovisnost o turizmu, socio-ekonomski status, mjesto stanovanja u odnosu na turističku gužvu i duljinu stanovanja) dimenziju.

Pitanje utjecaja turizma i praćenja reakcije stanovnika na turistički razvoj i turističke aktivnosti postavljalo se, dakle, puno prije pitanja održivosti iz nekoliko razloga – smatralo se da su stanovnici koji pozitivno percipiraju turizam spremniji podržati njegov daljnji razvoj, ponašati se prijateljski prema turistima, tolerirati eventualne probleme te time utjecati na pozitivnu usmenu predaju. Istovremeno, praćenje sentimenta stanovnika prema turizmu smatralo se ključnim za planiranje i upravljanje turizmom u destinaciji, kako u smislu detektiranja negativnih reakcija tako i otklanjanja problema s kojima se stanovnici zbog turizma suočavaju u svakodnevnom životu (Tomljenović i Faulkner, 2000). Kako je rasla svijest o važnosti uključivanja stanovnika u planiranje i upravljanje turističkim razvojem tako je i rasla popularnost primjene planiranja zasnovanog na konzultaciji s društvenom zajednicom (eng. *community based planning*), svoju primjenu u turizmu našla je i teorija interesnih skupina. Istraživanje njihovih stavova temeljilo se na instrumentariju razvijenom u sklopu ranijih studija, no s dodatkom pitanja u preferencijama daljnjeg razvoja turizma (Sautter i Leisen, 1999). Potom, mjerenje utjecaja turizma na lokalnu zajednicu preporučeno je i kao sastavni dio studija prihvatnog kapaciteta (Dragičević, Kušen i Klarić, 1997).

S obzirom na tradiciju i brojnost istraživanja u ovom području, metodološki okvir je dobro razvijen. Za procjenu utjecaja turizma mogu se koristiti sekundarni podaci, te se onda utjecaj procjenjuje temeljem demografskih promjena, indeksa cijena, promjene u vrijednosti nekretnina ili strukturi zaposlenosti. Me-

đutim, takav pristup ne uzima u obzir doživljaj tog utjecaja na ljude. Naime, netko se može osjećati siromašnim, iako objektivno to nije. Kako dojmovi, stavovi i uvjerenja oblikuju ponašanje pojedinca, izravno prikupljanje podataka od stanovnika najučestaliji je način mjerenja socio-ekonomskih utjecaja turizma na lokalnu zajednicu.

Razvijeni su pouzdani i valjani instrumenti istraživanja. Skale, najčešće Likertovog tipa s pet ili sedam stupnjeva, koje mjere utjecaj turizma sastoje se od baterije tvrdnji ili pitanja kojim se obuhvaćaju ključne dimenzije utjecaja, sažeto prikazane u Tablici 1. Najčešće se koristi kvantitativni pristup putem anketnog istraživanja na reprezentativnom uzorku stanovnika, po potrebi stratificiranom, a podaci se prikupljaju osobnim intervjuom ili telefonski. S obzirom na to da su takva istraživanja u načelu skupa, istraživači se često oslanjaju na nevjerojatnosne pa time i nereprezentativne uzorke (npr. prigodni uzorak) te, s razvojem tehnologije, *online* prikupljanje podataka. Rjeđi je slučaj, uglavnom kada se žele produbiti rezultati i rasvijetliti spoznaje provode se i kvalitativna istraživanja, bilo metodom dubinskog intervjua ili promatranja sa sudjelovanjem (Kušen, 2001).

Međutim, ova tematika je većim dijelom bila u fokusu znanstvene zajednice. Iako bi praćenje reakcije stanovnika na turizam trebalo biti sastavni dio upravljanja destinacijom; ipak se to događalo relativno rijetko, s obzirom na dominaciju planiranja i donošenja odluka *top-down* pristupom (Starc i Stubbs, 2014). Tek od sredine 1990-tih, a posebno zadnjih desetak godina, praćenje stavova lokalnog stanovništva o turizmu i njegovom razvoju ponovno dolazi u fokus u okviru društvene dimenzije održivosti (uz ekonomsku i okolišnu) različitih inicijativa i projekata za mjerenje i praćenje održivosti turizma. Marković Vukadin i suradnici (2020) daju širok pregled različitih sustava pokazatelja održivosti turizma i na kraju zaključuju da „obilje sustava, inicijativa i u konačnici projekata stvaraju zabludu i nemaju stvaran doprinos osnovnom znanju o stanju održivosti u destinaciji“ (Marković Vukadin i sur., 2020: 85). No ipak, u sustavnom pristupu mjerenju ističu se inicijative međunarodnih udruženja, prije svega Europske komisije i Svjetske turističke organizacije (UNWTO).

Europska komisija (2016.) u okviru Europskog sustava pokazatelja održivog turističkog razvoja pod nazivom ETIS propisuje niz pokazatelja za praćenje održivosti turizma, među kojima je i nekoliko za mjerenje i praćenje društvene održivosti. To su udio stanovnika koji su zadovoljni turizmom u destinaciji, udio stanovnika koji su zadovoljni utjecajima turizma na identitet mjesta ili udio stanovnika koji su zadovoljni svojom uključenošću u planiranje turizma u destinaciji.

Međunarodna mreža opservatorija održivog razvoja turizma, UNWTO/INSTO među 11 osnovnih i obveznih područja praćenja utjecaja turizma navodi

i zadovoljstvo lokalnog stanovništva. Hrvatska se pridružila UNWTO/INSTO mreži opservatorija 2016. godine osnivanjem Hrvatskog opservatorija održivog razvoja turizma pod nazivom CROSTO. CROSTO opservatorij danas obuhvaća dvadesetak destinacija, a 2019. godine izdan je i Priručnik za mjerenje i praćenje održivosti turizma za destinacije (Institut za turizam, 2019). Priručnik propisuje 15 osnovnih pokazatelja održivosti turizma temeljenih na ETIS-u, a među onima koji prate društvenu održivost je i udio stalnog stanovništva destinacije koje je zadovoljno turizmom. Priručnik pruža i osnovni metodološki okvir istraživanja stavova lokalnog stanovništva u destinaciji.

Nakon početnih inicijativa UNWTO-a (2004) koje su pružale okvir za mjerenje utjecaja turizma na lokalnu zajednicu, nedavno je objavljena i prva inačica najnovije inicijative pod nazivom Statistički okvir za mjerenje održivosti turizma (UNWTO, 2022). Okvir definira tri dimenzije/perspektive društvene održivosti (sa strane posjetitelja, lokalne zajednice i turističke „industrije“) te niz koncepata uključujući društveni kapital, društvenu uključenost/isključenost, društvenu jednakost i dobrobit, radnička prava, društvenu koheziju, osnaživanje i dobrobit, sve s ciljem uspostavljanja standarda i okvira za ujednačeno mjerenje društvene održivosti. Ponovno se naglašava važnost mjerenja percepcije lokalnih stanovnika o nizu tema vezanih za utjecaj turizma na lokalnu zajednicu.

Otoci i društvena održivost turizma

Nekoliko je relevantnih istraživanja provedeno o stavovima stanovnika hrvatskih otoka, posredno ili neposredno vezano za turizam. Đogić i Cerjak (2015) istraživali su percepcije lokalnih dionika o razvojnim mogućnostima otoka Cresa, kvalitativnom (Delfi) metodom na uzorku od 17 ispitanika; otočka poljoprivreda, plasman poljoprivrednih proizvoda kroz turizam, uz proširenje smještajnih kapaciteta u privatnom i hotelskom smještaju smatraju se glavnim pokretačem razvoja otoka. Istražujući ambicije mladih otočana za obrazovanje, posao i profesionalni razvoj na primjeru zadarskih otoka Iža, Dugog otoka i Ugljana, koristeći kvalitativnu metodu eseja na uzorku od stotinjak učenika osnovnih i srednjih škola, Babić i Lajić (2004) zaključili su da je među mladima turizam najprivlačniji posao i možda jedini način zaustavljanja njihovog odlaska s otoka. Podgorelec, Gregurović i Klempić Bogadi (2015) proučavali su faktore koji utječu na subjektivnu kvalitetu života stanovnika otoka Zlarin, Kaprije i Žirje. Ona najviše ovisi o materijalnom statusu, s turizmom kao glavnim izvorom prihoda; potom društvenim odnosima (društvena prihvaćenost, solidarnost, suradnja, red) i zdravstvenom statusu.

Istražujući ulogu turizma u društvenim promjenama na otoku Mljetu, Šulc (2020) je zaključio da je turizam zaustavio iseljavanje te postao najvažniji faktor socio-ekonomske transformacije života na otoku; činjenicu da stanovnici turizam ne doživljavaju kao opterećenje, te podržavaju njegov daljnji razvoj pripisuje nedostatku drugih ekonomskih aktivnosti. Proizašlo iz teorije dionika, Mackelworth i Carić (2009) istražili su uloge *gatekeepers-a* i odnose moći u kontekstu implementacije projekata društvene održivosti na otocima Hvaru i Lošinju.

Vežu između turizma i osjećaja blagostanja istraživali su Soldić Frleta, Đurkin Badurina i Dwyer (2020) na otoku Viru. Rezultati pokazuju da stanovnici izražavaju negativan stav prema daljnjem rastu turizma; oni ovisni o turizmu samo su nešto malo pozitivniji. To pokazuje da stanovnici znadu prepoznati točku saturacije, čak i onda kada su gotovo potpuno ovisni o turizmu.

Zlatar Gamberožić i Tonković (2015), putem polustrukturiranih dubinskih intervju sa stanovnicima otoka Brača, proučavali su percepcije stanovnika o utjecaju različitih oblika turizma. Zaključile su da turizam podržavaju stanovnici popularnih, masovnih odredišta, dok u destinacijama manje ovisnim o turizmu ili onima koje turistički stagniraju, stanovnici su skloniji razmišljati o održivom turističkom razvoju. Rezultati istraživanja Zlatar Gamberožić (2021), putem dubinskih intervju s 30 ispitanika u gradu Hvaru, pokazuju da ispitanici zagovaraju održiv turistički razvoj, prepoznajući negativne posljedice turističkog razvoja podređenog interesima pojedinih dionika.

S obzirom na važnost lokalne zajednice u turističkom razvoju, utvrđivanje i praćenje njihovih stavova o turizmu ključni je dio procesa upravljanja održivim razvojem. U tom kontekstu, cilj je ove studije bio istražiti:

- percepcije i stavove stanovnika otoka o ekonomskim, društvenim i okolišnim utjecajima turizma, stupanj njihove iritacije s prisutnošću turista, utjecaj na njihovu svakodnevicu kroz izloženost negativnim manifestacijama turizma u jeku sezone te razvojne preferencije;
- varijacije u percepciji utjecaja turizma između otoka te u odnosu na stupanj uključenosti u turističko privređivanje i duljinu stanovanja.

Metode

Kako bi se utvrdili stavovi stanovnika, u okviru izrade Studije prihvatnih kapaciteta turizma na području Splitsko-dalmatinske županije (Institut za turizam, 2018), provedeno je kvantitativno istraživanje na reprezentativnom uzorku od 1.500 stanovnika na području županije. Uzorak je bio reprezentativan na razini sedam klastera (Grad Split, Splitska rivijera, Makarska rivijera, otok Brač, otok

Hvar, otok Vis, Dalmatinska zagora), prema dobi i spolu te školskoj spremi ispitanika. Ostvarena veličina uzorka na Braču, Hvaru i Visu iznosila je, redom, 235, 257 i 203 ispitanika. Podaci su prikupljeni putem telefonskog intervjua u listopadu i studenom 2017.

Pored socio-ekonomskih obilježja ispitanika, instrument istraživanja – visoko strukturirani upitnik – se sastojao od pet cjelina: a) percepcija ekonomskih, društvenih i okolišnih utjecaja turizma, b) stupanj iritacije stanovnika (Doxeyev indeks iritacije), c) izloženost stanovnika negativnim utjecajima turističke aktivnosti tijekom ljeta, d) stavovi prema turističkim razvojnim opcijama te e) stupanj uključenosti u turističko privređivanje. Sva su pitanja bila zatvorenog tipa. Percepcija utjecaja turizma opisana je skupom tvrdnji. Slaganje ispitanika s ponuđenim tvrdnjama mjereno je na ljestvici od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem). Pri tome su tvrdnje formulirane u pozitivnom i negativnom smjeru kako bi se smanjila pristranost odgovora uslijed sklonosti ispitanika da daju isti odgovor na sva ili na većinu tvrdnji. U obradi podataka redosljed ocjena je usklađen tako da za sve tvrdnje veća ocjena odražava pozitivniji stav. Izloženost stanovnika negativnim utjecajima turističke aktivnosti tijekom ljeta mjerena je na ordinalnoj skali (1-nije doživljeno, 2-bez negativnog utjecaja, 3-donekle negativan utjecaj, 4-jako negativan utjecaj), a stupanj uključenosti u turističko privređivanje na skali 1-izravna korist od turizma, 2-neizravna korist od turizma, 3-nema koristi od turizma.

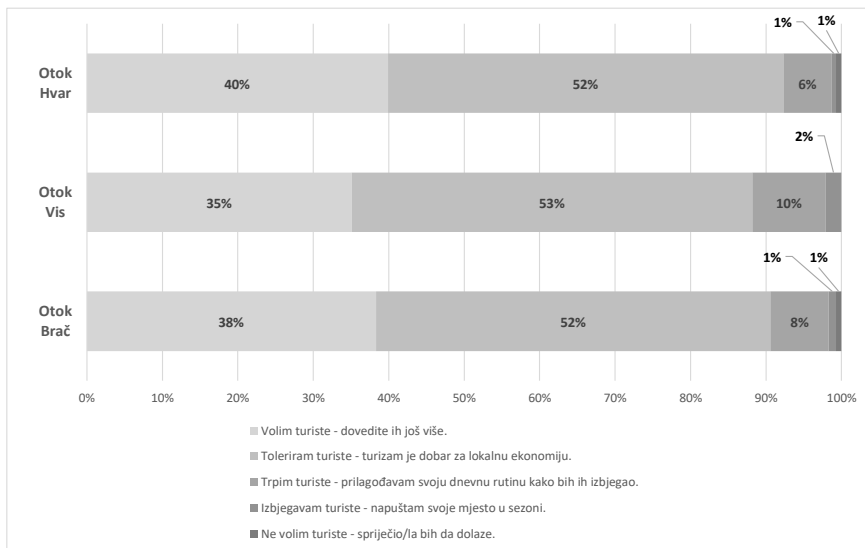
Osim deskriptivne statističke analize obilježja, analizirane su razlike u odgovorima ispitanika na otocima (Brač, Hvar i Vis) u odnosu na ostalo područje županije, razlike u odgovorima između tri promatrana otoka te razlike u odgovorima ispitanika na sva tri promatrana otoka s obzirom na stupanj uključenosti u turističko privređivanje. Za usporedbu između dviju grupa primijenjen je multivarijatni Hotellingov T2 test, dok je za usporedbu tri i više grupa korištena multivarijatna faktorska analiza varijance (MANOVA). U slučaju statistički značajne razlike između grupa, a s ciljem određivanja u kojim se zavisnim varijablama grupe razlikuju, proveden je niz naknadnih usporedbi primjenom t-testa, odnosno ANOVA testa za značajne faktore. Za višestruku usporedbu korišten je Tukeyev test. Povezanost pojedinih obilježja s duljinom stanovanja u mjestu opisana je Pearsonovim koeficijentom korelacije. Svi su testovi provedeni uz razinu značajnosti od $\alpha=0,05$. U tablicama su prikazane samo p-vrijednosti manje od 0,05. Za analizu je korišten statistički paket SAS System na Windows platformi.

Rezultati i rasprava

Stanovnici otoka ekonomski su ovisni o turizmu, s izuzetkom Makarske rivijere, ovisniji od onih na obali. Dvije trećine stanovnika Hvara, nešto više od polovice stanovnika Visa i Brača (58% i 56% redom) imaju izravne ili neizravne koristi. Štoviše, na razini županije, najveći je udio stanovnika kojima je turizam glavni izvor prihoda na Hvaru (37%), slijedi Makarska rivijera (35%) pa Vis (32%). Na Braču je taj udio manji (17%), ali je zato najveći udio onih kojima je turizam dodatni izvor prihoda (72%).

Općenito, stavovi stanovnika otoka o turizmu su pozitivni. Većina se slaže da turizam svima omogućuje bolji život (66% na Visu, 67% na Braču i 72% na Hvaru) te odbijaju tezu da turizam donosi više štete nego koristi (58% na Visu, 66% na Braču i 63% na Hvaru). Pri tome oko petine stanovnika nema jasno izražen stav. Ta je neopredijeljenost još izraženija kad se radi o kvaliteti radnih mjesta u turizmu. Dok oko petine stanovnika tri otoka smatra da turizam donosi samo loše plaćena radna mjesta, gotovo trećina se ne opredjeljuje. Nadalje, stanovnici nisu jedinstveni niti oko percepcije ekonomske koristi od turizma. Naime, oko trećine smatra da je ona precijenjena, otprilike isti udio je neopredijeljen, a nešto više se ne slaže s tom tvrdnjom. Slično je i s percepcijom negativnog utjecaja turizma na okoliš.

Kad se radi o utjecaju turizma na mjesto stanovanja, otočani smatraju svoje mjesto posebnim te da ga treba zaštititi (70% na Braču, 74% na Hvaru, 80% na Visu), ali su podvojeni kad je riječ o turističkoj izgradnji – oko trećine smatra da ona nagrđuje izgled mjesta, a nešto malo više to negira. Ipak, prema turistima su blagonakloni – njihova prisutnost tijekom cijele godine ne bi im smetala (77% na Braču, 80% na Hvaru, 78% na Visu) te ne diferenciraju turiste prema njihovoj kupovnoj moći. To je konzistentno i s reakcijom stanovnika prema turistima – većina turista tolerira, velika skupina bi ih željela vidjeti u još većem broju (Slika 1). Manji broj stanovnika otoka prilagođava dnevnu rutinu kako bi izbjegli gužve uslijed turističke aktivnosti, a tek neznatan udio ih izbjegava ili iskazuje antagonizam.

Slika 1. Indeks iritacije

Izvor: Obrada autora.

Percepcija utjecaja turizma, općenito i na grad/općinu te negativna iskustva uslijed turističke aktivnosti tijekom sezone razlikuju se između tri otoka i ostalog područja županije (Tablica 2, Hotellingov T² test, $p=0,012$, $p<0,001$, $p<0,001$ redom). Rezultati MANOVA testa za općenitu percepciju utjecaja turizma pokazuju da je značajan samo faktor osobne koristi od turizma ($p=0,0152$ za Wilksov lambda). Kod percepcije utjecaja turizma na grad/općinu te negativnih iskustava uslijed turističke aktivnosti razlika je uočena samo između tri promatrana otoka ($p<0,001$ za Wilksov lambda za obje dimenzije). Prihod od turizma nije značajan faktor niti za jednu od tri promatrane dimenzije.

Tablica 2. Rezultati Hotellingovog T² testa i MANOVA testa za sve tri dimenzije (p-vrijednosti)

Dimenzija	Hotellingov T ² test	MANOVA (p-vrijednost za Wilksovu lambda)		
	Brač, Hvar i Vis vs. ostalo područje županije	Otok	Osobna korist od turizma	Prihodi od turizma
Percepcija utjecaja turizma	0,012		0,0152	
Percepcija utjecaja turizma na grad/općinu	<0,001	<0,001		
Negativna iskustva uslijed turističke aktivnosti tijekom sezone	<0,001	<0,001		

Izvor: Obrada autora.

Razlika u općoj percepciji utjecaja turizma između stanovnika tri najveća otoka i stanovnika ostalih dijelova županije posljedica je razlike u stavu da turizam donosi više štete nego koristi. Iako većinom ne podržavaju takav stav, otočani su nešto kritičniji u ocjeni koristi od turizma od ostalih stanovnika (3,8 prema 4,0, $p=0,0075$, Tablica 3). S obzirom na koristi od turizma, percepcija pozitivnog ekonomskog, društvenog i okolišnog utjecaja turizma najveća je kod stanovnika s izravnim koristima od turizma, nešto manja kod onih koji ocjenjuju da imaju neizravne koristi od turizma, a najmanja kod onih koji smatraju da nemaju nikakve koristi od turizma.

Rezultati korelacije između utjecaja turizma i duljine stanovanja u mjestu ukazuju na to da oni koji dulje žive u mjestu u većoj mjeri smatraju da turizam donosi samo loše plaćena radna mjesta te da od turizma ima više štete nego koristi.

Tablica 3. Percepcija utjecaja turizma - razlike prema klasteru i koristima od turizma i korelacija s duljinom stanovanja u mjestu

	Klaster			Koristi od turizma				Godine stanovanja u mjestu	
	Otoci Brač, Hvar i Vis	Ostali klasteri	p^1	Izravne	Neizravne	Nikakve	p^2	r^3	p^4
PERCEPCIJA UTJECAJA TURIZMA	sr.vr.	sr.vr.		sr.vr.	sr.vr.	sr.vr.			
Turizam nam svima omogućuje bolji život	4,0	3,9		4,2	3,7 ^a	3,6 ^a	<0,001	0,06	
Kod nas koristi od turizma ima samo manjina*	3,2	3,2		3,4 ^a	3,1 ^{a,b}	2,8 ^b	<0,001	-0,06	
Turizam donosi samo loše plaćena radna mjesta*	3,6	3,5		3,8	3,4 ^a	3,3 ^a	<0,001	-0,11	0,003
Turizam nam donosi više štete nego koristi*	3,8	4,0	0,0075	4,0 ^a	3,8 ^a	3,4	<0,001	-0,08	0,033
Ekonomska korist od turizma je precijenjena*	3,1	3,1		3,3 ^a	3,0 ^{a,b}	2,9 ^b	0,017	0,02	
Turizam negativno utječe na okoliš*	3,3	3,4		3,4 ^a	3,2 ^{a,b}	3,1 ^b	0,010	0,06	
Zbog turizma bolje skrbimo o prirodnoj i kulturnoj baštini	3,6	3,6		3,7	3,5	3,4	0,047	0,02	

Napomene:

¹ p-vrijednost za t-test

² p-vrijednost za ANOVA test

³ r-Pearsonov koeficijent korelacije

⁴ p-vrijednost za koeficijent korelacije

^{a,b} Isto slovo označava da ne postoji razlika (Tukeyev test)

* Redoslijed ocjena je okrenut; U svim varijablama veća ocjena odražava pozitivniji stav.

Izvor: Obrada autora.

Razlika u percepciji utjecaja turizma u mjestu stanovanja između tri najveća otoka i ostalih dijelova županije posljedica je razlika u stavovima prema četiri tvrdnje (Tablica 4). Otočani u manjoj mjeri smatraju da se uslijed turističkog razvoja povećavaju troškovi života (2,7 prema 3,1, $p<0,001$) te da turisti remete

javni red i mir u mjestu stanovanja (3,2 prema 3,4, $p=0,0048$), ali se u većoj mjeri slažu da je njihovo mjesto posebno i da ga treba zaštititi (4,2 prema 3,9, $p<0,001$) te da jedino turizam omogućava opstanak mjesta (3,8 prema 3,2, $p<0,001$).

Percepcija utjecaja turizma u mjestu stanovanja razlikuje se i između tri najveća otoka. Razlike su uočene u pet stavova. Stanovnici Brača u manjoj mjeri od stanovnika Visa i Hvara smatraju da turizam utječe na povećanje troškova života, da jedino turizam omogućava opstanak mjesta te da mjesto treba posebno zaštititi. U navedena tri stava nije uočena razlika između Visa i Hvara. Stanovnici Brača skeptičniji su od stanovnika Hvara što se tiče ugrožavanja kvalitete života zbog uvoza radne snage za turizam te u manjoj mjeri smatraju da turisti remete javni red i mir. Stavovi stanovnika Visa pri tome nisu značajno različiti od stavova stanovnika Hvara niti Brača.

Nema korelacije između percepcije utjecaja turizma na mjesto stanovanja i duljine stanovanja u mjestu. Iznimka je jedino slaba pozitivna korelacija uočena kod stava da jedino turizam omogućava opstanak mjesta.

Tablica 4. Percepcija utjecaja turizma na grad/općinu – razlike prema klasteru i otocima i korelacija s duljinom stanovanja u mjestu

PERCEPCIJA UTJECAJA TURIZMA NA GRAD/OPĆINU	Klaster			Otok				Godine stanovanja u mjestu	
	Otoci Brač, Hvar i Vis	Ostali klasteri	p^1	Otok Brač	Otok Vis	Otok Hvar	p^2	r^3	p^4
	sr.vr.	sr.vr.		sr.vr.	sr.vr.	sr.vr.			
Usljed turističkog razvoja povećali su se moji troškovi života*	2,7	3,1	<0,001	3,0	2,6 ^a	2,4 ^a	<0,001	-0,04	
Zbog turizma moje je mjesto postalo bolje mjesto za život	3,7	3,6		3,7	3,6	3,8		0,04	
Daljnji razvoj turizma će ugroziti kvalitetu života stanovnika*	3,5	3,5		3,6	3,4	3,6		-0,04	
Uvoz radne snage za potrebe turizma ugroziti će kvalitetu života stanovnika*	3,2	3,2		3,0 ^a	3,3 ^{a,b}	3,4 ^b	0,031	-0,02	
Turizam je unaprijedio kulturni i zabavni život u mom mjestu	3,6	3,7		3,7	3,5	3,6		-0,01	
Turistička izgradnja nagruđuje izgled mog mjesta*	3,1	3,3		3,2	3,0	3,1		0,01	
Moje je mjesto posebno i treba ga zaštititi	4,2	3,9	<0,001	3,9	4,3 ^a	4,3 ^a	0,0032	-0,01	
Jedino turizam omogućava opstanak mog mjesta	3,8	3,2	<0,001	3,4	3,8 ^a	4,0 ^a	<0,001	0,09	0,014
Prisutnost turista cijele godine ne bi mi smetala	4,2	4,1		4,1	4,2	4,3		-0,01	
Nemam ništa protiv turista koji manje troše	3,8	3,8		3,8	3,8	3,8		-0,06	
Turisti remete javni red i mir*	3,2	3,4	0,0048	3,5 ^a	3,2 ^{a,b}	3,0 ^b	0,0021	0,05	
Turisti premalo troše*	3,1	3,1		3,1	3,1	3,1		-0,05	

Napomene:

¹ p-vrijednost za t-test

² p-vrijednost za ANOVA test

³ r-Pearsonov koeficijent korelacije

⁴ p-vrijednost za koeficijent korelacije

^{a,b} Isto slovo označava da ne postoji razlika (Tukeyev test)

* Redoslijed ocjena je okrenut; U svim varijablama veća ocjena odražava pozitivniji stav.

Izvor: Obrada autora.

Što se tiče negativnih iskustava uslijed turističke aktivnosti doživljenih tijekom sezone, stanovnici tri najveća otoka u značajno su manjoj mjeri od ostalih navodili negativan utjecaj gužve (posebno u prometu i na plažama), dok su češće od drugih negativno ocijenili utjecaj buke te probleme u opskrbi vodom i električnom energijom (Tablica 5).

Ocjena negativnih iskustava razlikuje se i između otoka. Stanovnike Hvara je u većoj mjeri od stanovnika Brača zasmatala gužva u mjestima, prekidi u napajanju električnom energijom te neprimjereno odloženo smeće. Stanovnike Visa su, više nego stanovnike ostala dva otoka zasmatala nestašice ili restrikcije u vodoopskrbi i problemi s parkiranjem. Stanovnike Brača je više nego stanovnike Visa zasmatala gužva u domovima zdravlja.

Slaba, ali ipak značajna negativna korelacija uočena je između većine negativnih iskustava i duljine stanovanja u mjestu – stanovnici koji duže žive u mjestu tolerantniji su prema negativnim utjecajima turizma u sezoni.

Tablica 5. Negativna iskustva uslijed turističke aktivnosti tijekom sezone – razlike prema klasteru i otocima i korelacija s duljinom stanovanja u mjestu

NEGATIVNA ISKUSTVA USLIJED TURISTIČKE AKTIVNOSTI TIJEKOM SEZONE	Klaster			Otok				Godine stanovanja u mjestu	
	Otoci Brač, Hvar i Vis	Ostali klasteri	p ¹	Otok Brač	Otok Vis	Otok Hvar	p ²	r ³	p ⁴
	sr.vr.	sr.vr.		sr.vr.	sr.vr.	sr.vr.			
Buka koja remeti komfor vašeg doma (odmor, spavanje)	1,9	1,8	0,0046	1,9	2,0	1,9		-0,04	
Gužva u prometu	2,1	2,7	<0,001	2,2	2,1	2,1		-0,15	<0,001
Gužva na plažama (preveliki broj kupača)	2,1	2,5	<0,001	2,2	2,2	2,0		-0,16	<0,001
Gužva na ulicama, šetnicama, trgovinama, restoranima i sl.)	2,1	2,2	0,0034	1,9 ^a	2,1 ^{a,b}	2,1 ^b	0,0213	-0,10	0,010
Neprimjereno odloženo smeće	2,3	2,4		2,1	2,4 ^a	2,4 ^a	<0,001	-0,12	0,001
Neugodni mirisi (iz kontejnera, kanalizacije)	2,0	2,1		2,0	2,2	2,0		-0,10	0,008
Nestašicu ili restrikcije u vodoopskrbi	1,4	1,3	0,0214	1,3 ^a	1,7	1,3 ^a	<0,001	-0,12	0,002
Prekide u napajanju električnom energijom	1,6	1,4	<0,001	1,5 ^a	1,6 ^{a,b}	1,7 ^b	0,0390	-0,07	
Probleme s parkiranjem (nema slobodnih mjesta)	2,4	2,5	0,037	2,3 ^a	2,7	2,3 ^a	<0,001	-0,13	0,001
Gužva u domovima zdravlja - ambulantama	1,6	1,7		1,7 ^a	1,5 ^b	1,6 ^{a,b}	0,047	-0,03	

Napomene:

¹ p-vrijednost za t-test

² p-vrijednost za ANOVA test

³ r-Pearsonov koeficijent korelacije

⁴ p-vrijednost za koeficijent korelacije

^{a,b} Isto slovo označava da ne postoji razlika (Tukeyev test)

Izvor: Obrada autora.

Stupanj iritacije stanovnika se ne razlikuje između tri otoka i ostalog područja županije. Rezultati faktorskog ANOVA testa pokazuju da je značajan samo faktor osobne koristi od turizma ($p < 0,001$, ($p < 0,001$, Tablica 6). Što je veća izravna korist od turizma, to su stanovnici tolerantniji prema turistima.

Tablica 6. Stupanj iritacije stanovnika – razlike s obzirom na koristi od turizma i korelacija s duljinom stanovanja u mjestu

	Koristi od turizma				Godine stanovanja u mjestu	
	Izravne	Neizravne	Nikakve	p^1	r^2	p^3
	sr.vr.	sr.vr.	sr.vr.			
Stupanj iritacije stanovnika	4,4	4,1 ^a	4,0 ^a	<0,001	0,08	0,03

Napomene:

Stupanj iritacije:

1. Ne volim turiste – spriječio/la bih da dolaze.
2. Izbjegavam turiste – napuštam svoje mjesto u sezoni.
3. Trpim turiste – prilagođavam svoju dnevnu rutinu kako bih ih izbjegao/la.
4. Toleriram turiste – turizam je dobar za lokalnu ekonomiju.
5. Volim turiste – dovedite ih još više.

¹ p-vrijednost za ANOVA test

² r-Pearsonov koeficijent korelacije

³ p-vrijednost za koeficijent korelacije

^a Isto slovo označava da ne postoji razlika (Tukeyev test)

Izvor: Obrada autora.

Zaključak

S kontinuiranim porastom turističkih dolazaka i noćenja na Hvaru, Braču i Visu, uz visoku stopu urbanizacije velikim dijelom potaknute turističkom potražnjom, povećala se vjerojatnost da će stanovnici početi doživljavati turizam i njegov utjecaj u negativnom svjetlu te će njegov razvoj prekoračiti granice tolerancije lokalnih stanovnika. Stoga je cilj ovog istraživanja bio utvrditi percepcije stanovnika otoka Brača, Hvara i Visa prema turizmu općenito, prema turizmu u njihovom mjestu stanovanja, reakciju na prisustvo turista, kao i utjecaj ekonomske ovisnosti o turizmu i duljine stanovanja na te percepcije.

Rezultati provedenog istraživanja ukazali su na to da se opći stavovi stanovnika tri najveća dalmatinska otoka prema turizmu i njegovim utjecajima ne razlikuju između otoka. Međutim, kad se radi o utjecaju turizma u mjestu stanovanja ili negativnim iskustvima uslijed turističke aktivnosti tijekom sezone, stanovnici Hvara, Brača i Visa više nisu jedinstveni u svojim stavovima, s većim udjelom onih čiji stavovi nisu jasno izraženi.

Rezultati koji se odnose na varijaciju percepcija prema ekonomskim koristima od turizma i duljini stanovanja sukladni su očekivanjima. Ekonomska ovisnost otočana o turizmu veća je od ostalih stanovnika županije, osobito na Braču i Hvaru. Većini je turizam izvor dodatnih prihoda. Što su stanovnici ekonomski ovisniji o turizmu, prema turizmu su pozitivnije naklonjeni, a tolerantniji su

prema njegovim negativnim utjecajima. Također, što dulje žive na otoku, to su tolerantniji prema negativnim utjecajima turizma u sezoni.

Razlike između percepcija turizma stanovnika otoka i njihovih sumještana na kopnu su minimalne, kao i one između stanovnika tri otoka. Otočani su nešto kritičniji u ocjeni koristi od turizma i veći udio njih smatraju da turizam donosi više štete nego koristi. Također, razlike su uočene i među stanovnicima tri najveća otoka (Brač, Hvar, Vis), pri čemu su stanovnici Brača skeptičniji u pogledu nekih aspekata turizma u usporedbi s Hvarom i Visom. Duljina stanovanja u mjestu nije pokazala značajnu korelaciju s percepcijom utjecaja turizma. Što se tiče negativnih iskustava uslijed turističke aktivnosti tijekom sezone, stanovnici otoka manje su naveli negativan utjecaj gužve, dok su češće negativno ocijenili utjecaj buke i probleme u opskrbi vodom i električnom energijom. Također, razlike su uočene među otocima, pri čemu su stanovnici Hvara i Brača imali različite prioritete u pogledu negativnih iskustava. Stupanj iritacije stanovnika nije se značajno razlikovao između otoka i ostalih dijelova županije, a veći stupanj izravne koristi od turizma bio je povezan s većom tolerancijom prema turistima.

Ovo istraživanje doprinosi sustavnom pristupu mjerenja i praćenja društvene održivosti turizma. Naime, korištenjem reprezentativnog slučajnog uzorka rezultati se mogu generalizirati na razini otoka, što omogućuje praćenje kretanja percepcija stanovnika kroz vrijeme i, prema potrebi pravovremenu reakciju dionika uključenih u planiranje i upravljanje turizmom i otočkim destinacijama. Nadalje, rezultati istraživanja mogu služiti kao polazište za kvalitativna istraživanja, kako bi se produbilo njihovo razumijevanje i shvatili procesi koji do tih percepcija i stavova dovode. Konačno, s robusnim pokazateljima kakve je proizvela ova studija, omogućuje se bolja integracija društvene s okolišnom i ekonomskom dimenzijom održivosti.

Održivo upravljanje destinacijom zahtijeva praćenje ključnih pokazatelja, uključujući reakciju stanovnika, te donošenje odluka temeljem tih pokazatelja. Stoga ovi rezultati služe znanstvenoj i stručnoj javnosti, kao tvorcima politika u definiranju strategija i planova održivog upravljanja turizmom temeljenog na kvalitetnim i usporedivim podacima, te konstruktivniju ulogu turizma u raspravama o održivosti općenito.

Literatura i izvori

- Ap, J. (1992). Residents' perceptions on tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 19 (4): 665–90.
- Babić, D., i Lajić, I. (2004). Obrazovne, radne i profesionalne težnje mladih otočana – primjer zadarskih otoka (Iž, Dugi otok, Ugljan). *Migracijske i etničke teme*, 20(2-3), 259-282.

- Bostrom, M. (2012). A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: introduction to special issue. *Sustainability: Science, Practice, & Policy*, 8(1): 3-14.
- Butler, R.W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources. *Canadian Geographer*, 24(1): 5–12.
- Croes, R. (2016). Connecting tourism development with small island destinations and with the well-being of the island residents. *Journal of Destination Marketing and Management*, 5(1): 1-4.
- Deery, M., Jago, L. i Fredline, L. (2012). Rethinking social impacts of tourism research: a new research agenda. *Tourism Management*, 3:64-73.
- Doğan, H.Z. (1989). Forms of adjustment: Sociocultural impacts of tourism. *Annals of Tourism Research*, 16(2): 216-236.
- Doxey, G. V. (1975). A causation theory of visitor/resident irritants: Methodology and research inferences. *Proceedings of the Travel Research Association 6th Annual Conference* (pp. 195–198). San Diego: Travel Research Association.
- Dragičević, M., Kušen, E., Klarić, Z. (1997). *Guidelines for carrying capacity assessment for tourism in Mediterranean coastal areas*. Split: Centre for the Regional Activities of the Mediterranean Action Plan UNEP-a
- Državni zavod za statistiku RH (2023). Turizam u 2022. Statističko izvješće 1722. URL: <https://podaci.dzs.hr/media/y1llwoan/si-1722-turizam-u-2022.pdf> (1. lipnja 2023.)
- Đogić, I. i Cerjak, M. (2015). Percepcija lokalnih dionika o mogućnostima razvoja hrvatskih otoka – primjer otoka Cresa. *Journal of Central European Agriculture*, 16(1): 259-276.
- Europska komisija (2016). *The European Tourism Indicator System, ETIS toolkit for sustainable destination management*. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/21749> (30. siječnja 2023.)
- Eurostat (2022). Tourism statistics at regional level. U *Eurostat regional yearbook 2022*. Luxemburg: Publications Office of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_statistics_at_regional_level (1. lipnja 2023.)
- Faulkner, B. i Tideswell, C. (1997). A framework for monitoring community impacts of tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(1): 3-28.
- Hadinejad, A., Moyle, B.D., Scott, N., Kralj, A. i Nunkoo, R. (2019). Residents' attitudes to tourism: a review. *Tourism Review*. 74(2): 157-172.
- Institut za turizam (2018). *Studija prihvatnih kapaciteta turizma na području Split-sko-dalmatinske županije*. Zagreb: Institut za turizam. URL: https://www.dalmatia.hr/wp-content/uploads/2021/04/SDZ_Prihvatni_kapacitet_Izvjestaj_FIN_06_07_2018.pdf (30. siječnja 2023.)

- Institut za turizam (2019). *CROSTO - Priručnik za mjerenje i praćenje održivosti turizma za destinacije*. URL: http://www.crosto.hr/files/file/prirucnik/prirucnik_z_a_mjerenje_i_pracenje_odrzivosti_turizma_za_destinacije_crosto.pdf (30. siječnja 2023.)
- Jafari, J. (1990). Research and scholarship: The basis of tourism education. *Journal of tourism studies*, 1(1): 33-41.
- Kušen, E. (2001). Hrvatski otoci u deset slika Prilog procjeni utjecaja turizma na razvoj hrvatskih otoka. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 39(1/4 (151/154)), 109-152.
- Leal Filho, W.L., Salvia, A.L., Vasconcelos, C.R.P., Anholo, R., Rampasso, I.S., Eustachio, J.H.P.P., Liakh, O., Dinis, M.A.P., Olpoc, R.C., Bandanaa, J., Aina, Y.A., Lukina, R.L., i Sharifi, A. (2022). Barriers to institutional social sustainability. *Sustainability Science*, 17:2615-2630.
- Leposa, N. (2020). Problematic blue growth: A thematic synthesis of social sustainability problems related to growth in the marine and coastal tourism. *Sustainability Science*, 15, 1233-1244.
- Mackelworth, P.C. i Carić, H. (2009). Gatekeepers of island communities: exploring the pillars of sustainable development. *Environment, Development and Sustainability*, 12:463-480.
- Marković Vukadin, I., Zovko, M. i Krešić, D. (2020). Pregled i evaluacija postojećih međunarodnih sustava pokazatelja održivosti turizma. *Hrvatski geografski glasnik*, 82(1), 85-110.
- Nunkoo, R., Seetanah, B. i Agrawal, S. (2019). Guest editorial: innovations in sustainable tourism research. *Tourism Review*. 74(2):129-137.
- Podgorelec, S., Gregurović, M. i Klempić Bogadi, S. (2015). Satisfaction with the quality of life on Croatian small islands: Zlarin, Kaprije i Žirje. *Island Studies Journal*. 10(1):91-110.
- Postma, A. i Schmuecker, D. (2017). Understanding and overcoming negative impacts of tourism in city destinations: conceptual model and strategic framework. *Journal of Tourism Futures*, 3(2):144-156.
- Sautter, E., Leisen, B. (1999). Managing stakeholders: A Tourism Planning Model. *Annals of Tourism Research*. 26(2): 312-328.
- Sharpley, R. (2014). Host Perceptions Of Tourism: a Review Of The Research. *Tourism Management*. (42), 37-49.
- Soldić Frleta, D., Đurkin Badurina, J., Dwyer, L. (2020). Well-being and residents' tourism support – mature island destination perspective. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 23(Special Conference Issue):29-41.
- Starč, N. i Stubbs, P. (2014). No island is an island: Participatory development planning on the Croatian islands. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 9(2) 158 -176.

- Streimikiene, D., Svagzdiene, B., Jasinskas, E., i Simanavicius, A. (2021). Sustainable tourism development and competitiveness: The systematic literature review. *Sustainable Development*, 29(1): 259-271.
- Šulc, I. (2020). Tourism in protected areas and the transformation of the Mljet island, Croatia. U: Koderman, M. I Opačić, V.T. (ur.), *Challenges of tourism development in protected area of Slovenia and Croatia* (str. 75-101). Portorož/Zagreb: Založba Univerze na Primorskem i Hrvatsko geografsko društvo.
- Tomljenović, R. i Faulkner, B. (2000). Tourism and older residents in a sunbelt resort. *Annals of Tourism Research*, 27(1):93-114.
- UNWTO (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations A Guidebook* (English version). URL: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284407262> (30. siječnja 2023.)
- UNWTO (2022). *Statistical Framework for Measuring the Sustainability of Tourism* (SF-MST), Draft. URL: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023-04/SF_MST_draft.pdf (31. svibnja 2023.)
- Volo, S. (2016). Eudaimonic well-being of islanders: Does tourism contribute? The case of the Aeolian Archipelago. *Journal of Destination Marketing & Management*. 6(4): 465-476.
- WTTC – World Travel and Tourism Council (2022). *Travel and tourism economic impact 2022 – Global Trends*. URL: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2022/EIR2022-Global%20Trends.pdf> (1. lipnja 2023.)
- Zlatar Gamberožić, J. (2021). The development of tourism on large Croatian islands: The case of Hvar town on the island of Hvar. *Journal of Marine and Island Cultures*, 1(2): 1-25.
- Zlatar Gamberožić, J. i Tonković, Ž. (2015). Od masovnog prema održivom turizmu: Komparativna studija slučaja otoka Brača. *Socijalna ekologija*, 24 (2-3): 85-102.

Sažetak

Mnogobrojni su jadranski otoci, u većoj ili manjoj mjeri, ekonomski ovisni o turizmu. Pitanje njihove održivosti je pitanje održivosti turizma. Međunarodne i europske institucije, profesionalne organizacije i znanstvena zajednica, u velikoj mjeri potaknute Programom održivog razvoja do 2030. Ujedinjenih naroda, ubrzano rade na definiranju indikatora i praćenju ekološke, ekonomske i društvene održivosti. U suprotnosti s prva dva stupa održivosti, literatura na temu održivog razvoja zaostaje s definiranjem i praćenjem društvene održivosti, osobito turizma. Istovremeno, znanstvene spoznaje i istraživanja provedena u području turizma nisu dovoljno integrirana u opću znanstvenu literaturu o održivosti. Mjerenje i praćenje društvene održivosti u turizmu nadgradnja je više od pet desetljeća istraživanja društvenih i kulturnih utjecaja turizma na lokalne zajednice. Cijeli niz istraživanja ukazao je na pozitivne i nega-

tivne učinke turizma te na važnost upravljanja turističkim razvojem za ublažavanje negativnih utjecaja i stvaranjem pretpostavki za održivi (turistički) razvoj. Upravo je cilj ovog rada otvoriti znanstveni dijalog o društvenim aspektima održivosti otočnog turizma i s njim povezanim održivim razvojem na temelju istraživanja o stavovima lokalnog stanovništva prema razvoju turizma. Istraživanjem su obuhvaćeni otoci Splitsko-dalmatinske županije – Brač, Hvar i Vis. Specifični ciljevi istraživanja bili su utvrditi percepcije i stavove stanovnika prema turistima (indeks iritacije) i turizmu općenito, odnosno specifično: stavove o ekonomskim, društvenim, kulturnim i ekološkim utjecajima turizma; stupnju uključenosti stanovnika u turističko privređivanje (posredno ili neposredno) te reakcijama stanovnika prema turistima i oblicima turističke aktivnosti. Istraživanje je provedeno na reprezentativnom uzorku od 1500 stanovnika Splitsko-dalmatinske županije, uključujući otoke Brač, Hvar i Vis, telefonskim intervjuima u listopadu i studenome 2017. Stanovnici otoka prepoznaju niz ekonomskih i društvenih koristi od turizma i njegov doprinos kvaliteti života te su još uvijek pozitivno nastrojeni prema turizmu i turistima. Ipak, vidljivi su i neki rani znakovi upozorenja. Naime, stanovnici ova tri otoka podijeljeni su oko pitanja ravnomjerne distribucije ekonomskih koristi od turizma, utjecaja turizma na okoliš i turističke izgradnje na izgled mjesta. To ukazuje na sve izraženiju, do sada potpuno zapostavljenu, potrebu upravljanja utjecajima turizma na lokalnu otočku zajednicu, kako bi se osigurala šira društvena podrška turističkim razvojnim inicijativama.

Ključne riječi: otoci, društvena održivost turizma, stavovi lokalnog stanovništva, Brač, Hvar, Vis

SOCIAL SUSTAINABILITY, ISLANDS, AND TOURISM - FROM THE LOCAL COMMUNITY PERSPECTIVE

Summary

The Adriatic islands, to a greater or lesser extent, are economically dependent on tourism. The matter of their sustainability is closely linked with the sustainability of tourism. International and European institutions, professional organizations, and the scientific community, largely prompted by the United Nations Sustainable Development Program until 2030, are working together to define indicators and monitor ecological, economic, and social sustainability. However, while the first two pillars of sustainability are well-defined and monitored, social sustainability, particularly in tourism, is not yet accurately defined and monitored. Meanwhile, scientific knowledge and research in the field of tourism is not sufficiently integrated into the general scientific literature on sustainability. Measuring and monitoring social sustainability in tourism is the culmination of more than five decades of research into the social and cultural impacts of tourism on local communities. A whole range of research has pointed to both positive and negative effects of tourism and the importance of managing tourism development to mitigate negative impacts and create conditions for sustainable (tourism) development. The aim of this work is to open a scientific dialogue on the social aspects of the sustainability of island tourism and its related sustainable development based on research on the attitudes of the local population towards tourism development. The research covered the islands of the Split-Dalmatia County – Brač, Hvar, and Vis. The specific objectives of the research were to determine the perceptions and attitudes of residents towards tourists (irritation index) and tourism in general, specifically the attitudes towards economic, social, cultural, and environmental impacts of tourism; the degree of involvement of residents in tourist activities (indirectly or directly); and the reactions of residents towards tourists and forms of tourism. The research was conducted on a representative sample of 1500 residents of the Split-Dalmatia County, including the islands of Brač, Hvar, and Vis, through telephone interviews in October and November 2017. Island residents recognize a range of economic and social benefits of tourism and its contribution to the quality of life, and they are still positively inclined towards tourism and tourists. However, some early warning signs are visible. Namely, residents of these three islands are divided on issues such as the equitable distribution of economic benefits from tourism, the environmental impact of tourism, and the tourist development's impact on the appearance of the place. This indicates an increasingly, yet previously completely neglected, need to manage the impacts of tourism on the local island community to ensure broader social support for tourism development initiatives.

Keywords: islands, social sustainability of tourism, attitudes of the local population, Brač, Hvar, Vis.

